

# Haklar Üzerinde Yenilikler Yapan Bir Planlama Süreci Tanımlanabilir mi?\*

Buğra GÖKÇE

Y. Şehir Plancısı  
TMMOB Şehir  
Plancıları Odası İl.  
Başkanı  
ODTÜ Şehir ve Bölge  
Planlama Ana Bilim  
Dalı Doktora öğrencisi

**S**on dönemde, dünya konjonktüründe, hakların ve hak kavramının oluşturduğu işbirliği/işbölümünün büyük ölçüde küresel bir kabul gördüğü ifade edilmekte, diğer taraftan da, bu kabuller üzerine temellendirilmeye çalışılan yönetim-sistem arayışlarının sürekli bir eşitsizlik oluşturduğu, krizleri tetiklediği söylenmektedir. Bu yazı, daha önce bir çok farklı kaynak tarafından yapıldığı gibi, hak kavramını mevcut içeriğiyle olduğu gibi kabul etmek, onun üzerine bir planlama mekanizması-modeli ve yönetim sistemi tanımlamak amacıyla değildir. Aksine, bu yazı ile; acaba hak kavramının içeriği başka bir bakış açısı ile doldurulabilir ve mülkiyet hakları-mülkiyet kurumunda niteliksel bir değişim oluşturulabilirse, planlama ve yönetsel sistemde de yepyeni bir kurumsallaşma-paradigma yaratılabilir mi? yada bu yeni haklar düzeni planlama ile kurulabilir mi? düşünceleri üzerinde ufuk genişliği yaratılmaya çalışılacaktır.

Mülkiyet dokusunun mevcut yapısıyla korunması, planlamayı da dışsalıkları yönetilmesi bağlamına indiriyor görünmektedir. İçsel yapıyı değiştirip, düzenleyemeyen bir planlama faaliyeti, kabul ettikleriyle, sadece dışsal koşulları en etkin ve verimli bir biçimde düzenlemeye çalışmakta, planlama eyleminin doğasındaki hakça dağılımı ve paylaşımı ise; mülkiyet üzerinden rantın dağı-

tılması-düzenlenmesi bağlamına indirgemektedir. Bu nedenle, içsel koşulların düzenlenebilmesi ve bir toplumsal işbirliğinin tanımlanabilmesi anlamında, haklar kavramının ve özellikle mülkiyet dokusunun yeni bir paradigma içine oturtulması gerekmektedir.

Son yıllarda, demokrasi ve haklar alanında yaşanan anlayış değişimlerinin planlama paradigmasında da ciddi bir değişimi hazırladığı söylenebilir. Bu değişimlerin en önemlilerinden birisi de, haklar alanında yaşanan tartışmalar sonucunda “kentli hakları” ve “çevre hakları” gibi kavramların gündeme gelmesidir. Haklar konusunda artık 3. kuşak haklar olarak nitelenen çevre ve kentli haklarından söz edilmekte, sürdürülebilir çevreler için haklarla birlikte sorumluluklar da tanımlanmakta ve aktif kentlilik bilincine sahip, eşit ortak niteliğinde vatandaşlara ulaşılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Tekeli,2002). Bu düzlemde mülkiyet hakkının, kente ve kamuya ilişkin bazı sorumluluklar oluşturmadan, 1. kuşak hak olarak ele alınması ve tam mülkiyet olarak yorumlanması da önemli bir sorun olarak görülmektedir. Bugün mülkiyet hakkının, tam ve her şeyiyle mülkiyet sahibinin hakkı olacak bir biçimde yorumlanması önemli sakıncalar yaratmaktadır. Kentsel gelişme sürecinde değer kazanan, kentteki yapı ve parsellere ilişkin rantların, sadece mülkiyet

\* Bu yazı; ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Ana Bilim Dalı Doktora programı, CP 601 “ New Tendencies in Planning Thought” dersi kapsamında hazırlanan çalışmanın gözden geçirilmiş halidir.

sahibince değil, kent-kentlinin beraberce ürettiği birikimli değerler olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu kapsamda bireysel mülkiyetin; birinci kuşak haklar içerisindeki içeriğiyle mutlak mülkiyet olarak değerlendirilmesi yerine, bağıl bir nitelikte üçüncü kuşak hak olarak tanımlanması kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mülkiyet hakkının getirileri yanında sorumlulukları da olduğu yönündeki bir düzenlemenin, Anayasadan, Medeni Kanuna, İmar Kanunundan Vergi Mevzuatına kadar ilgili tüm yasal belgelerde yer bulması ve mülkiyet üzerinden elde edilen kentsel rantların, kente ve kamuya dönüşüne ilişkin süreçlerin önünün açılması gerekmektedir. Böylece, kentin tümünün birlikte ürettiği birikimler sonucunda değer kazanan mülkiyetlere ait rantın, yalnız sahiplerince kullanılması yerine kente ve kamuya dönüşleri olabilecek ve bu geri dönüş de, kentlerimizin sağlıklı-çağdaş bir dönüşüm ile nitelikli çevrelere kavuşmasında çok önemli bir rol oynayabilecektir. Yeni bir imar mevzuatı arayışının mülkiyet, demokrasi ve haklar konusunda yapılan bu tartışmaları da dikkate alması önemli görülmektedir. Bu yazı, tüm bu paradigmatik değişim ve gelişmeler bağlamında mülkiyet hakkının 3. kuşak hak olarak nasıl kullanılabilceğini tartışmaya açmaya çalışmaktadır.

Elbette ki, böylesi bir paradigma değişimi oluşturulabilmesi için, öncelikle var olan haklar sisteminin, gelişim süreci-sorunları bağlamında gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu süreç ve sistemin ortaya koyulması ile bağlantılı olarak, toplumsal işbölümünün nasıl biçimlendiği çözümlendikten sonra, bir analogi yapılabilirliği konusunda Osmanlı Toprak mülkiyetine ilişkin değerlendirme yapılacak, sonuç olarak da; haklar ve özellikle de mülkiyet hakları üzerinde gerçekleştirilecek bir paradigma değişikliği için gerekli açılımlar üzerinde durularak, hakların sonurgusu niteliğindeki planlama süreci-sistemi incelenmeye çalışılacaktır.

## **HAK KAVRAMI-TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ**

Hukuk felsefesi içerisinde değişik yorumları olmakla beraber, hak; hukuk tarafından korunan bir yarar olarak tanımlanabilir. Bir istemin hak haline gelebilmesi için toplumsal kabul görme

eşiğini aşmış, hukuksal nitelik kazanarak yasalarla korunmuş ve hak sahibine de bu korumadan yararlanma yetkisi vermiş olması gerekmektedir. Hukuk tarafından korunmanın, bir yaptırıma bağlanmak anlamına geldiği ve bu yaptırımın uygulamasının ise, devletin değişik biçim ve düzeydeki zorlama gücünü kullanmasına bağlı görüldüğü söylenebilir. Hukuk kuralınca yaptırıma bağlanmış bir hak ve onun bir başka yüzü olan ödevler (sorumluluklar) yok ise, onun uygulamasını sağlayacak bir zorlama da söz konusu olamayacaktır.

Hak kavramının, toplumsal yaşam içerisinde bazı sosyal, hukuksal evrim süreçleri yaşadığı söylenebilir. Bu değişim ve gelişmelerin de çoğu kez bir sosyal hareket, devrim yada kriz üzerinden kendisini gösterdiği gözlenmektedir. Çok genel çizgileriyle insan haklarının oluşum süreçleri göz önüne alındığında üç aşamalı bir gelişim süreci izlediği söylenebilir. Birinci aşamada, burjuvazinin aristokrasi karşısında yükselmesi bağlamında ortaya çıkan, Fransız Devrimi'nin getirdiği, daha çok bireyi devletten koruma amacı taşıyan, özgürlük hakkı, *mülkiyet hakkı*, yaşama hakkı, düşünce ve vicdan özgürlükleri gibi klasik hak ve özgürlükler gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Bu hakların herkese eşit fırsatlar sağlayamadığı ve refahı yaygınlaştıramadığı ortaya çıkınca, ikinci aşamada kişisel haklardan sosyal haklara geçiş söz konusu olmuştur. 1917 Sosyalist Devrimi ve 1929 ekonomik krizi ile kapitalist sistemin kendini yeniden üretebilmesi bağlamında refah devleti kavramı önem kazanmış, çalışma, sosyal güvenlik, çalışanların örgütlenebilmesi, sağlık, eğitim, konut vb. sosyal haklar kurumsallaşmıştır. İnsan hakları günümüzde de, dayanışma hakları olarak adlandırılabilir 3. jenerasyon haklar bağlamında gelişmekte ve çeşitlenmektedir. Çevre hakları, insanlığın ortak varlığından yararlanma, barış ortamında yaşama, vb. nitelikteki dayanışma haklarını diğerlerinden ayıran en temel özelliği ise; gerçekleştirilebilmeleri için toplumda yaşayanların gayretlerini birleştirmeleri gerekliliğidir. Bireylere olduğu kadar tüm topluma ilişkin olan ve yaşamın içinde doğan bu haklar, ödevleri-sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Bu süreci açıklamak için verilen en iyi örnek olan çevre haklarına, son dönemde, getirdiği haklar yanında önemli sorumluluklar, içselleştirme ve kolektif eylemlilik süreçleri tanımlayan kentli

haklarının da katıldığı söylenebilir. Kentli hakları, hak kavramının bundan sonraki gelişim sürecinde büyük yer alabilecek bir nitelik göstermektedir (Tekeli, 2001).

Tartışmanın bundan sonraki bölümü, klasik haklar bağlamında sınıflandırılan ancak, haklar-ışbölümü bağlamında stratejik bir öneme sahip mülkiyet hakkı üzerine odaklanacaktır. Bu güne dek değişmeyeceği kabul edilen mülkiyet kurumunun; kentli hakları ile de ilişkilenecek biçimde, dayanışma hakkı olarak tanımlanması ve bunun oluşturabileceği değişim, bu değerlendirmenin çıkış noktası olarak görülebilir.

### **MÜLKİYET HAKKI- OLUŞTURDUĞU YAPI VE ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE**

Burjuvazinin aristokrasi karşısında yükseldiği Fransız Devrimi sonrası dönemin, bireyi devlete karşı koruma amaçlı bir araç olarak ortaya koyduğu ve birinci kuşak klasik haklar içerisinde değerlendirilegelen mülkiyet hakkı; bir yandan toplumsal işbölümü ve sosyal yapıyı belirle-mekte, diğer yandan kentlerin fiziksel yapısını biçimlendiren, planlama kurumunu yönlendiren niteliğiyle çok büyük önem taşımaktadır. Bugün gelinen nokta ise, mülkiyet hakkının yalnızca bireyi devlete karşı koruma amacı taşıyan bir nitelik ve masumiyet taşımaktan uzaklaştığını, toplumsal gelir dağılımı ve sosyal yapıyı biçimlendiren temel unsur olarak ortaya çıktığını ve hakçalık-adalet kavramları bağlamında süregiden bir eşitsizliğin kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu durumda yönetim sistemini, devlet aygıtını ve planlama kuramını var olan kanıksanmış-yasal eşitsizlikler üzerinden yenilemeye çalışmanın yaratıcı ve çözüm üretici olmadığı da anlaşılmıştır. Bu bakımdan, acaba birinci kuşak insan hakları içerisinde tanımlanan mülkiyet hakkının yeniden tanımlanması olanaklı olabilir mi? mülkiyet haklarının bu yeni kurgusunu dayanak alan bir haklar düzenine ulaşılarak toplumsal işbölümü değiştirilebilir mi? soruları büyük önem kazanmaktadır.

Mülkiyet hakkının yeniden tanımlanabilmesi arayışı için öncelikle insan haklarının, mekan ve yer ilişkisi bağlamında bir değerlendirmesini yapmak ve bu süreci kentli hakları bağlamında ele almak doğru olacaktır. Bu bağlamda, toplumsal işbirliğinin yaratılabilmesinde mülkiyet hakkının

önemi ve yeri vurgulanacak, ulaşılmaya çalışılan haklar düzeninin, kapitalist düzen öncesi Osmanlı döneminde kullanılan toprak yönetimi sistemiyle kurulabilecek bir analogi yardımıyla ele alınması önerilecektir.

### **İnsan Hakları, Mekan ve Yer İlişkisi**

Mekan, şeylerin görelî konumunun ortaya çıkarıldığı niteliğiyle kabul edildiğinde, nötr olmakla birlikte, insan haklarının gerçekleştirilmesi bakımından düzenleyici bir unsur olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan haklarıyla mekan ilişkisini sadece uzaklık, alan ve konum değişkenleri bakımından ele almamak gerekir. İnsan haklarını, insanın yer değiştirebilme hak ve özgürlüğü ile bunun sınırları bağlamında ele almak yararlı olabilecektir. İnsan teorik olarak ne kadar hareket özgürlüğüne sahip olursa olsun, mekanda çok kolay yer değiştirememektedir. Teknolojinin çok üst bir düzeyde olduğu erişebilirliğin görece öneminin azaldığı bu dönemde dahi, gerek kapital ve mal, gerekse insan varlığı; mekanda kalıcı yer değiştirmeleri çok kolay gerçekleştirilememektedir. Bu sorun insanın yer seçmesi özgürlüğü olarak görülmesi ötesinde karmaşık boyutlara sahiptir. Bir yerleşme, orada yaşayanların ortak çabalarıyla biriktirilmiş bir dışsallıktır. Yer değiştiren ise, bu çabaya katılmadan sonucu-birikimi paylaşma konusunda bir emrivaki yaratmaktadır. Bu emrivakilerin sorgulanmasında ise, “Yer” kavramı önem kazanmaktadır (Tekeli, 2001).

Yer, bireylerin birer birer katkılarıyla birlikte üretilmiştir. Bireysel ve toplu olarak anlam yüklediği için yer haline gelen kentsel mekan, belirli bir dışsallık düzeyi ve rant da taşımaktadır. Bireyler, buldukları yer ile ilişkilerini toplumdaki rollerine göre değişik bağlamlarda kurabilmektedirler. Bir mülkiyet alanı, bir toplumsal mücadele alanı, bir yaşam alanı, bir pazar alanı olarak farklı biçimlerde ilişkilenen bu yer; yapılanma sürecinde yeni anlamlar kazanacak, yeni rant yüzeyleri oluşturacak bundan kaybeden ve kazananlar olacaktır. İlginç olan ise, bireyin kendi haklarını kullanmasına dair sonuçların yer söz konusu olduğunda, bireyin özel alanında kalamayabiliyor oluşudur. Kamu alanına taşan bireysellikler, planlama çalışmaları ile sınırlandırılmaya çalışılsa da; bazan özgürlüklerin kullanılmasını başkalarına emrivaki yaratmak haline getirebiliyor, bir çok zaman da toplumsal bir biriktirilecek kentsel rantı

**Bu yazı, tüm bu paradigmatik değişim ve gelişmeler bağlamında mülkiyet hakkının 3. kuşak hak olarak nasıl kullanılabileceğini tartışmaya açmaya çalışmaktadır.**

**Bu nedenle, yaşayanların yaşadıkları yere ilişkin etkin olabileme ve mülkiyet koşuluna oturmayan bir katkı koyabilmesi anlamında yurttaş bağlılığını artıracak yeni bir mekanizma tanımlanması gerektiği açıktır. Bu değişimin en temel çıkış yolu da, mülkiyet hakkı olmalıdır.**

**PLANLAMA  
2004/2**

mülk sahibinin tek başına el koymasına olanak sağlayabiliyor görünmektedir (Tekeli, 2001). Bu nedenle, bireyin özgürlüğünü kullanmasının yarattığı emrivakiler karşısında alınabilecek tutum ile, kentsel toprak üzerindeki ranttan yola çıkarak, yerin birikimli değeri üzerinden mülkiyetin yeniden tanımlanması tartışılmalıdır.

Gerçekte, birey toplumda sürekli emrivakilerle karşı karşıya kalmaktadır. Büyük kentsel alt-yapı projeleri, yollar, birilerinin yaşamına zarar verirken bazı mülk sahiplerine çok büyük rantlar transfer edebilmektedir. Benzer şekilde doğal yapıyı ve ekolojiyi bozan yanlış yer seçim ve yapılaşma kararları da çok yönlü emrivakiler yaratabilmektedir. Bu nedenle, emrivakiler karşısında alınacak tutum bir anlamda bireyin mülkiyet hakkı ve özgürlüklerinin de sınırları olarak yorumlanabilir. Toplum düzeyinin varlığını kabul etmeyen Liberalizmin bu soruya verdiği yanıt; bir başka bireyin özgürlüğüdür. Bu yanıt, kentsel ölçekte ortak kullanılan ve kentli hakları olarak niteleyeceğimiz çerçeveden bakıldığında yeterli görünmemektedir. Bu durumda, çözüm; bireyin eylemlerinin emrivaki yaratmaması için kamu alanında tartışılması ve bir uzlaşma sağlandıktan sonra gerçekleştirilmesidir. Bu öneri ise; uzun ve zaman alıcı süreçleri öngören, pratik olmayan ve bireye özgürlük alanı bırakmayan niteliği ile eleştirilebilir. Bu nedenle, evrensel ve yerel kamu alanında gelişmiş yerleşme etiğinin sınırları içinde bireyi serbest bırakmanın önem kazandığı gözlenmektedir. Bu halde, büyük emrivakiler engellenebilecek, yaşamın gerekliliği olan küçük emrivakilere olanak sağlanabilecektir (Tekeli, 2001).

Oysa, insanların yaşadıkları yerin oluşumuna katkıda bulunma özgürlüğü ve kentsel birikimden hakça yararlanabilmesi bağlamında yapılabilecekler ise çok daha sorunlu görünmektedir. Çünkü bu durumda sürecin içerisine, en katı hali ve beraberinde getirdiği toplumsal işbölümü ile mülkiyet kurumu girmektedir. Yaşadıkları yerin biçimlenmesinde, mülkiyet kurumunun bugünkü içeriğiyle büyük ölçüde mülk sahiplerinin kararları etkili olmaktadır. Bu yapı, 19. yy.ın sonlarına kadar, bir yeri biçimlendirmede yalnızca mülk sahiplerinin hak sahibi olduğu bir süreçte biçimlenmişti. Belediye seçimlerine aday yada seçmen olarak katılabilmek için, belirli düzeyde emlak vergisi ödeme şartının olduğu süreçten, yerel seçimlere orada yaşayanların (bazı ülkelerde

vatandaş olmayanlar dahil olmak üzere) hepsinin katılabildiği bir yapıya ulaşıldığı görünmekle birlikte, bunun yaşanan yerin biçimlenmesinde ne denli etkili olduğu da tartışılmaktadır. Mülkiyet kurumunun, kamu alanına katılma ve yerleşme etiğini etkileme yönünde en önemli engel olduğu açıktır. Bu nedenle, yaşayanların yaşadıkları yere ilişkin etkin olabileme ve mülkiyet koşuluna oturmayan bir katkı koyabilmesi anlamında yurttaş bağlılığını artıracak yeni bir mekanizma tanımlanması gerektiği açıktır. Bu değişimin en temel çıkış yolu da, mülkiyet hakkı olmalıdır.

### **Mülkiyet Hakkı - Kamu Yararı**

Var olan mülkiyet düzeninin kamu yararı kavramının da tartışılmasına yol açtığı söylenebilir. Çünkü, bu biçim bir mülkiyet düzeni içinde, kamu yararını gerçekleştirme amacıyla sunulan pek çok öneri, toplumdaki değişik güçlerin pazarlık süreci içerisindeki bir dengenin yansıması haline gelmektedir. Bu anlamda kamu yararı bağlamında bir ontolojik varsayım yapıldığında, birinci uç olarak tek düzey olarak ulusu kabul etmek olasıdır. Organik devlet varsayımı içinde, bireyin çıkarı yoktur. Nasıl temellendirileceği belli olmayan bir toplumsal çıkar söz konusudur. Bu anlayış, faşist devlete ve onun kamu yararı kavramına ulaşır. Diğer uç varsayım olarak ise, toplumun sadece atomistik bireylerden oluştuğu, bireyin istekleriyle temellendirilmeyen bir kamu yararının ise söz konusu olamayacağı kabulü söz konusudur. Oysa bu durumda bile kamu yararından söz edilmek durumunda kalınacaktır. Çünkü, böyle bir liberalist toplumda bile, bireylerin özgürlüklerinin gerçekleştirilebilmesi için toplum düzeyinde çok sınırlı da olsa bazı düzenlemelere gidilmesi gerekecektir.

Diğer taraftan bu iki uç değerlendirmeden farklı olarak bir başka ontolojik kabul yapmak da olanaklıdır. İlişki içinde bireylerin oluşturduğu bir toplumun bulunduğu varsayılabilir. Birey ve toplumun birlikte varlığı kabul edilebilir. Birey seçimlerini toplumun varlığını kabul ederek yapacak, seçimleriyle toplumu değiştirebileceğini kabul edecektir. Bu eylem etkileşimli yaklaşımla (structuration), insanların çaba ve uzlaşmalarıyla ulaşılabilecek bir "iyi toplum" vardır. İşte kamu yararı da bu ortak olarak üretilmiş iyi toplum anlayışıyla temellendirilmiştir. Tarihseldir ve zaman içinde gelişmeye açıktır (Tekeli,2002).

İşte bu nedenle gerek mevcut mülkiyet düzeni ve birincil kuşak klasik hak olarak tasnif edilen mülkiyet hakkının oluşturduğu toplumsal yapı ve gerekse kamu yararı kavramının yaşadığı krizi aşabilmesi anlamında kentli haklarının mülkiyet hakkını da içerisine alacak biçimde yorumlanması önem kazanmaktadır. Bu amaçla, mevcut yapıyla toplumsal adaleti ve kaynakların hakça kullanılmasını olanaklı kılmayarak, toplumsal yapıyı iyi toplum-iyi insan içeriğinden de uzaklaştıran, kamu yararı kavramını dahi pazarlık güçleri içindeki denge haline indirgeyen mülkiyet düzeninin de, eylem etkileşimli ve ödevleri de beraberinde getirerek yepyeni bir işbölümünü tanımlayacak bir biçimde yeniden yorumlanması gerekmektedir.

Böyle bir yeniden yorumlama nasıl bir metodoloji ile gerçekleştirilebilir? Bu yeni bakış açısı için yukarıda vurgulanan ipuçlarının, değişmez kabul edilen mevcut mülkiyet düzeni dışındaki bir başka işleyiş içerisindeki konularını görmek ve bu bağlamda bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır. Bu nedenle öncelikle bu bölümden çıkarılan sonuçlar olarak;

1. Mülkiyet hakkının, klasik hak tanımı dışında, dayanışma hakkı olarak yapılması için nasıl ele alınacağına ortaya koyulması gerekir. Aksi halde, mülkiyet üzerinden verilen vergilerin bir çeşit toplumsal dayanışma sağladığı savı ortaya atılabilir. Bu ve benzeri savların çürütülmesindeki temel araç; kentte toplumsal olarak üretilen ve bir dışallık sonucu elde edilen kente dair ekonomilerin ve birikimlerin sonucu olan, kentin sosyo-ekonomik gelişmesinden pay alabilme hakkının varlığıdır. Kentli hakları içerisinde değerlendirilebilecek bu hak, beraberinde ödevler de tanımlayacak ve planlamayı dışallıkların yönetimine indirgenmekten kurtarabilecektir.

2. Bu bağlamda ortaya koyulabilecek bir diğer sav da, kamu yararının pazarlık sürecinin dengelenmesi bağlamından kurtarılabilmesi amacıyla, (Giddens'in de vurguladığı eylem etkileşimli süreçler bağlamında) iyi toplum-iyi insana ulaşılabilmesi için, toplumsal işbölümünün mülkiyet eksenli kurgusunun değişmesi gerekliliğidir. Bu gerekliliğin ne biçimde kurgulanacağı konusunda ise bir analogiye gereksinim bulunmaktadır.

Bu konuda, Osmanlı toprak yönetimi ve oluşturduğu işbölümü-işbirliği düzeninden yararlanılabilecektir.

## **OSMANLI TOPRAK MÜLKİYETİ VE OLUŞTURDUĞU TOPLUMSAL İŞBİRLİĞİ DÜZENİNDEN MÜLKİYET KURUMUNUN YENİDEN TANIMLANMASI ANLAMINDA YARARLANILABİLİR Mİ?**

### **Osmanlı Toprak Mülkiyeti-İşleyişi, Olası Çıkarımlar**

Osmanlı toprak-mülkiyet sisteminin incelenmesi ile; self determinasyon ve yerel düzeyde temel seçimlerini kendisi yapabilme anlayışına dayanan federatif Osmanlı yöntemini çıkış kabul eden değerlendirmeler (post-Ottomanization) için de açılım sağlanabilecektir. Ancak daha önemlisi, bu mülkiyet dokusunun anlaşılabilmesi ile, modern toplumun açmazı olan mülkiyet odaklı ve eşitsizlikleri artıran haklar sisteminin toplumsal işbirliği anlayışına uygun olarak ele alınması olanaklı olabilecektir.

Osmanlı sisteminin siyasi mantığında meşruiyet fikrinin önemli bir yeri vardı. Devletin herhangi bir icraatının altında, o icraatın geleneksel hak ve normları dayattığı inancı yatmaktaydı. Ayrıca, temsilciler aracılığıyla yürütülen devlet uygulamaları büyük ölçüde toplumun onayıyla da destekleniyordu. Dolayısıyla hem tımar sahiplerinin köylü artığının üretilmesi ve temellük edilmesine müdahale etmesinde, hem de pazarın düzenleniş ilkelerinde; bağımsız köylülerin geçimlik ekonomilerini koruma, ticari üretime sınırlar koyarak toprakta birikimi engelleme ve tarımla geçinmeyen nüfusun iaşesini güvenceye almak amacıyla tarımsal artığı belirli pazarlara yöneltme gibi kaygıların izi sürülebilir. Bu kaygıların altında, devletin adalet dağıtıcısı ve nizam-ı alemin sürdürücüsü olduğu varsayımına dayanan "Paternalist" bir dünya görüşü yatıyordu (İslamoğlu ve Keyder, 1977). Böyle bir düzen, adalet ilkesinin, din yada inanç ayrımı gözetmeksizin tüm tebaaya uygulanmasını kabul etmesi bakımından evrenselciydi ve yekpare bir merkezi devleti varsayıyordu. Bu dünya görüşü, hukuki belgelerde, gelir tahsis etme sisteminin (tımar sistemi)

belli başlı kurumlarında, kadı mahkemelerinde, pazarla ilgili kurallar ve örgütleniş ilkelerinde ve toprağın devlete ait olduğu düşüncesinde yaşam buluyordu (İslamoğlu, 1998).

Paternalist model, tımar sistemi bağlamında, idare ve yargının ayrılmasını öngörüyordu. Dolayısıyla köylü artığına el koyan tımar sahipleri, tımarları üzerinde yaşayan köylülerin şahsı ve toprağı üzerinde yargı hakkına sahip değildi. Bu hak, hem şeriatı, hem de örfü uygulamakla yükümlü olan bir kadılar hiyerarşisi aracılığıyla yargı faaliyetlerini yürüten merkezi devlete aitti. Bu modelin diğer bir özelliğı, genel bir oydaşmadan kaynaklanması ve merkezi devleti meşruiyet kaynağı olarak tanımlıyor olmasıdır. Vakıf gelirlerini alanlar, yönetici grupları, ayan gibi gelirler üzerinde hak iddia eden tüm gruplar, köylülerin ürettiğı artık üzerindeki bu haklarını merkezi devletin kazai ve idari faaliyetleri üzerinden ediniyorlardı. Devletin yargı kurumları ideolojik bir işlev de görerek, gelir toplanmasını köylüler gözünde meşru kılıyordu. Bununla birlikte devlet, gelir sahiplerinin haklarını korumak için mücadele ediyor, ancak artığın bağımsız köylüler tarafından üretilmiş olmasını şart koşuyordu. Merkezi devletin gözünde reaya devletin yalnız mali temelini değil, aynı zamanda siyasi meşruiyetinin de temelini oluşturuyordu (İslamoğlu, 1998; Keyder, 1998).

Paternalist model, siyasi otoritenin kendisi ve yönettiğı toplum için oluşturduğu ideal imgeyle yakından bağlantılıdır. Bu yüzden de, devlet otoritesinin dorukta olduğu 16. yy.da bile gerçeklerden pek çok noktada uzaklaşmaktadır. Yine de bu modelin siyasi otoriteyi meşrulaştıran ilke olarak bir gerçekliğı vardı; tahakkümün dili, toplum içindeki farklı grupların kendini siyasi olarak ifade ettiği sözcük dağarcığı bu modelden geliyordu. Bu yüzden, paternalist ilkeler, 17. yy.dan sonra hem bir iç dinamiğın, hem de yeni bir dünya tarihi dinamiğinin yol açtığı değişimler karşısında belli bir direnç gösterebilmişti (İslamoğlu, 1998). Ancak, bu yapı bireysel özgürlüklerin yükseldiğı bir dönemde kendisini koruyamadı. Bunun altında meşruiyet ve oydaşma-uzlaşma kavramlarının zarar görmesi ve bu anlamda mülkiyetin de bireysel temellere oturmasının yattığı söylenebilir.

Osmanlı modelinde, devletin iktidarını sadece baskı uygulamak ve artığa el koymaktan ibaretmiş gibi algılamak yerine, baskı ile hegemonya

ya da muvaffakatın bir bileşimi, bir başka deyişle meşruiyet kaygısı olarak görmek gerekir. Bu yaklaşımın merkezinde devlet iktidarının baskıyı hem içeren, hem de gizleyen bir oydaşma gerektirdiğı varsayımı yatmaktadır. Oydaşma ise, siyasi otoriteyi meşrulaştıran kazai-ideolojik uygulamaların ne kadar etkili olduğuna bağlıdır. Osmanlı sistemi; merkez bürokratları (Enderun), yeniçeriler ve ilmiye sınıfı mensuplarından oluşan hakim yönetenler koalisyonu, köylülerin, tüccarların, zanaatkarların ve aşiretlerin çıkarlarını paternalist bir dünya görüşü ve tımar sistemi çerçevesinde uzlaştırmaya çalışıyordu. Bu düzenin iki ayrı odağından biri; toplumsal hayatın düzenleniş ilkelerinin kaynağı olan ve şeriatla ifadesini bulan İslami ilkeler, diğeri ise, Örf'tü. Padişahın tebaasının refahından sorumlu olduğu temeline dayanan ve yönetici gruplarla toplumun diğer kesimleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen ilkeler sistemi olan örf sisteminin odağında ise Ulema ve reaya bulunmaktaydı (Gramsci,1980;İslamoğlu,1998).

Bu bağlamda önem kazanan ulemanın da içerisinde bulunduğu aydınları Gramsci, geleneksel ve organik olmak üzere iki kategoride değerlendirmiştir. Geleneksel aydınlar; sanayi ile birlikte gelişen ve yazgıları bu gelişmeye bağlı olan kentli aydınlarla, köy topluluklarına ve kapitalist düzenin harekete geçiremediğı kentlerin küçük burjuvazisine bağlı aydınlardır. Bunlar geçimlerini sanatla, bilimle yada kültürel işlerle uğraşarak sağlarlar. Organik aydınlar ise; hangi meslekten oldukları önem taşımayan ancak, organik biçimde bağlı oldukları sınıfın düşünce ve özelemlerini dile getiren ve kitlelere yön verirler (Gramsci,1980). Bu yapıda, Organik aydınlar olarak değerlendirilebilecek Osmanlı Uleması da; toplumu yönlendiriyor, oydaşmayı ve toplumsal ilişkileri düzenlemeyi meşrulaştırıyor, reaya ise; tımar sistemi ve ekonomik işbölümünün meşrulaşması mekanizmasının temelinde bulunuyordu.

Ayrıca, bu bağlamda, öncelikle Gramsci'nin üzerinde durduğu ve daha sonra çokça ele alınan Asya Tipi Üretim Biçimleri'nin de bazı üstünlükleri bulunuyordu. Bu noktada, batı toplumları ile doğu toplumları arasında kategorik fark önem kazanmaktaydı. Toplumsal yaşamın tüm alanlarını, düşünceyi, ideolojiyi baskı altında tutabilme şansına sahip olan doğu toplumlarındaki devlet

nedeniyle, üretim biçiminin de özgün bir karakter kazandığı bilinmekteydi. Geleneksel üretim yapısı içerisinde, Gramsci'nin vurguladığı merkezi otoriteyle yönlendirilmeye daha yatkın görünen Asya tipi üretim biçimlerinde, toplumsal uzlaş, hakçalık çok daha kolay erişilebilen bir nitelik sunmaktaydı. Asya tipi üretimin üstünlükleri, Osmanlı modeline de yansımakta ve hakçalık, sosyal adalet, toplumsal odaya arayıları önem kazanmaktaydı. (Gramsci,1980).

Bu genel yönetim ve üretim mekanizması içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarım arazisinin kullanımını düzenleyen hukuksal çerçeveyi ise, şeriat ve padişahların koyduğu örfi kanun sağlıyordu. Teorik olarak toprağın sahibi Allah idi. Ancak, padişah Allah adına bu yetkiyi kullanan, topraklar üzerindeki tasarruf hakkına sahip otoriteydi. Şeriat bireyin genel anlamda toprak üzerindeki tasarruf haklarını güvenceye alırken, kanun ise, daha çok tarım arazisi üzerindeki devlet denetiminin sürdürülmesi ile ilgiliydi. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimi sürdürme kaygısı, giderlerini ve sipahilere yaptığı harcamaları karşılamak için tarımsal üretime mutlak bağlı olmasından kaynaklanıyordu. Devlet ayrıca, Ortadoğu'ya özgü geleneksel tarımsal üretim sisteminin temelini oluşturan çift-hane sistemini de önemsiyordu (İnalçık, 1998).

Bu genel yapı dışında, Osmanlı devlet örgütlenmesi ve mülkiyet sistemin işleyişinde temel esas ise; toprağın verimli işletilmesinden sağlanacak artı ürün ile devletin devamlılığını sağlamaktı. Bu yapılırken bir yanda devletin kendini savunabilmesinde temel araç olan askeri gücün varlığını ve geçimini sağlamak hedeflenirken, diğer yanda artı ürünü vergilendirme yöntemleriyle toplayarak temel devlet giderlerinin görülmesini sağlayacak gelirlerin elde edilmesi düşünülüyordu. Ancak, bu sistemin bir diğer ve toplumsal işbölümünü biçimlendiren yanı ise, toprağı Has, Zeamet yada Tımar adı ile işleyen Reayanın gelirinin 1/10'unu sipahiye vermesi zorunluluğuydu. Tımar Sistemi adı verilen bu işleyiş ile, reaya adı verilen toprağı işleyen (pratikte mülk sahibi) yanında, bu toprağın gelirinden pay alan sipahi tarafından da verimliliğin artması için karşılıklı (reciprocal) bir denetim mekanizması yaratılıyordu. Tımarlı sipahiler ise, öşür adı verilen gelirleri üzerinden asker beslemek ve herhangi bir sefer halinde göreve hazır

bulunmak/bulundurmak durumundaydı. Devlet reayanın toprağını ve emeğini, bu toprakları özel mülkiyete dönüştürmeye, köylüleri de, bu topraklarda işçi, ortakçı yada serf konumuna düşürmeye kalkabilecek üçüncü şahıslara karşı özenle koruyordu.

Bu anlamda köylünün korunabilmesi, çift-hane sisteminin başarılı işlemesi temeline oturtulmuştu. Çift-hane sistemi, tarımsal üretimin, her birine bir çift yada çiftlik verilmiş olan köylü haneleri temelinde düzenlenmesinden oluşuyordu. Bu çiftlikler, bir hanenin geçimini sağlamasına ve toprak sahibine (devlet) "kira"yı ödemesine yetecek büyüklükte oluşturuluyordu. Çift-hane sistemi, klasik dönemdeki temel askeri kurum olan tımar sisteminin ayrılmaz parçasıydı (bu sistemin benzerleri İslam ülkelerinde İkta, Bizans'ta Pronoia olarak işletilmeye çalışılmıştı). Tımar sisteminde tarımsal üretimin, dolayısıyla toprağın denetimi; fiilen devlet, sipahi ve çiftçi arasında paylaşılıyordu. Sipahiye bir tımar verilir, o da maaş olarak, sınırları belli bir arazide sabit miktardaki devlet gelirini köylülerden toplardı. Tımar tahsisi sipahiye toprak üzerinde bazı denetim hakları veriyordu. Şüphesiz, tımar sistemi ve devlet denetimi altında karlı bir şekilde işleyen çift-hane sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal üretimin örgütlenişinin, başka toprak kullanımı ve üretim biçimlerini getirecek değişimlere direnmesinin ve durağan bir yapı olarak varlığını sürdürmesinin esas nedenlerinden birisiydi (İslamoğlu, 1998).

Ancak, bu sistemin konumuz açısından daha önemli olan bölümü; mülkiyet hakkı üzerinden toplumsal işbölümünün-kurgunun belirlenmesidir. Oysa kapitalist-liberal sistemde mülkiyet bireysel bir nitelik taşımakta ve birinci kuşak klasik haklar içerisinde, bireyi devlete karşı koruyan bir hak olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle toplumsal işbölümü/işbirliği bireysel odaklı bir içeriğe oturtulmuş ve Utility Theory bağlamında her şeyi bireysel çıkarı bağlamında değerlendiren ekonomik insan modelinin işlerlik kazanması sağlanmıştır. Oysa birey ve devlet arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Birey ve toplumun birlikte varlığı kabul edilebilir. Bu eylem etkileşimli yaklaşımla (structuration), insanların çaba ve uzlaşmalarıyla ulaşılabilecek bir "iyi toplum" söz konusudur. Böyle bir toplumun oluşturulabilmesi için ise, yukarıdan aşağıya değil

Osmanlı modelinde, devletin iktidarını sadece baskı uygulamak ve artığa el koymaktan ibaretmiş gibi algılamak yerine, baskı ile hegemonya ya da muvaffakatın bir bileşimi, bir başka deyişle meşruiyet kaygısı olarak görmek gerekir. Bu yaklaşımın merkezinde devlet iktidarının baskıyı hem içeren, hem de gizleyen bir odaya gerektirdiği varsayımı yatmaktadır.

Yeni bir mülkiyet-haklar ve oradan da toplumsal işbölümü mekanizması tanımlama iddiasını ortaya koyabilmek için, öncelikle insan modelinin, haklara ilişkin gelişmelerin, bilim ve felsefe alanındaki temel değişimlerin, demokrasi ve yönetim anlayışındaki süreçlerin sağlıklı kavranması gerekmektedir.

PLANLAMA  
2004/2

asağıdan yukarıya bir örgütlenme ve emir-komuta niteliğinde bir denetim değil, karşılıklı bir denetim (reciprocal) söz konusu olmalıdır. Osmanlı toprak yönetim sisteminde ise, bu özelliklerin bir bölümü başarıyla uygulanmıştır. Bu nedenle, bu sistemle yapılabilecek bir analoginin, günümüz toplumuna uyarlanabilirliği üzerinde durulmalıdır.

Osmanlı mülkiyet anlayışında temel yaklaşım, resmen olmayan ancak fiilen uygulanan sınırlı bireysel mülkiyetin, çok önemli toplumsal sınırlamalar ile bir toplumsal işbölümünün aracı olarak tanımlanmasıdır. Burada, birey, seçimlerini toplumun ve devletin varlığını kabul ederek yapabilmekte, devlet ise, bireyi sosyal bir işbölümü anlayışı içerisinde yaşam bulabileceği bir mekanizma tanımlayabilmektedir. Bu sistemin içerisinde asağıdan yukarı ve yukarıdan asağı örgütlenme modelleri birlikte işletilmekte, 1929 krizi sonrası oluşturulması hedeflenen sosyal hizmetler verilmeye çalışılmakta ve karşılıklı bir denetim mekanizmasının nüvesi oluşturulmaktadır. Tüm bunlar toplumsal işbölümü temelli bir örgütlenmede mülkiyet kurumunun bulunduğu konuma göre biçimlenebilmektedir.

Bu nedenle, günümüz modern toplumunda, toplumsal işbirliği sorununun altında yatan hak probleminin, dışsallıkların yönlendirilmesi dışında bir özgünlük tanımlamayan bir çerçeveye neden olduğu söylenebilir. Bunun temel nedenleri içerisinde liberal-kapitalist mülkiyet kuramlarının hak etme probleminin dışarıda bırakılması olduğu gözlenmektedir. Bu aşamada; nasıl hak ettin? ve bunu kazanmanı sağlayan dışsallıkları-birikimleri sağlayan toplumsal yapının sürekliliği için ne gibi işbirlikleri ve görevleri yapacaksınız? soruları önem kazanmaktadır. Bu anlamda hakların yanında ödevler ve sorumluluklar olduğu/olması gerektiği noktasına ulaşılmaktadır. Bu nedenle, mülkiyet hakkının da, kentli hakları içerisinde, birlikte üretilen dışsallıklardan, kentsel ekonomilerden pay alabilme noktasında yorumlanabilmesine gereksinim duyulmaktadır.

### **Yeni Bir Mülkiyet Düzeni Oluşumunda Dikkate Alınabilecek Unsurlar**

Yeni bir mülkiyet-haklar ve oradan da toplumsal işbölümü mekanizması tanımlama iddiasını ortaya koyabilmek için, öncelikle insan modelinin, haklara ilişkin gelişmelerin, bilim ve felsefe alanın-

daki temel değişimlerin, demokrasi ve yönetim anlayışındaki süreçlerin sağlıklı kavranması gerekmektedir. Bu nedenle bu bağlama oturan kısa bir değerlendirme ardından, olası ölçütler ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Son dönemde planlama paradigmasında yaşanan çok önemli değişim ve dönüşümlerin ardında öncelikle bilim ve felsefe dünyasındaki dönüşümlerin bulunduğu ifade edilebilir. Bir yanda, bilimin içsel yapısında kesin ve deterministik anlayıştan, belirlenemezlik, nedensellik tanımlarındaki değişiklik ve kaos kuramı bağlamında uzun erimli kestirimlerin olanaksızlıkları noktasına ulaşılmış, kentlerin kendini düzenleyebilen sistemler olarak uzun erimli katı değerlendirmelerle planlanmaya çalışılmasının anlamsız olduğu ifade edilmeye başlanmıştır. Diğer yanda, günümüzde temsili demokrasiler ve buna dayanarak oluşturulan kamu yönetimleri meşruiyetlerini savunmakta önemli kavramsal zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Günümüz demokrasisinde artık oy çokluğuna dayanarak verilen kararların, buna katılmayan gruplara uygulanması çoğunluk diktası olarak görülmektedir. Günümüz demokrasisi, oy çokluğuna dayanan süreçleriyle değil farklılıklara olanak vermesiyle ve temsili olması ile değil, müzakereci özellikleri ile ön plana çıkmaktadır. Bu anlayış beraberinde yönetim anlayışından “Yönetişim-Governance” anlayışına geçişi de gerektirmiştir. Böyle bir toplumun oluşumu, çok sayıdaki aktörün kararları ve karşılıklı etkileşimi ile gerçekleşmektedir. Toplumdaki değişik aktörler, yatay ilişkilerle, içinde yaşadıkları toplumu birlikte yönlendirmekte, bir toplumun yönlendirilmesinde artık araçsal rasyonalite yol gösterici olmaktan çıkmakta, yerini iletişimsel rasyonaliteye bırakmaktadır.

Bir başka tartışma konusu da, insan modeli üzerindeki değişim ve haklar alanında yaşanan gelişmeler olarak ifade edilebilir. Artık 3. jenerasyon haklar olarak çevre haklarından söz edilmekte, sürdürülebilir çevreler için haklarla birlikte sorumluluklar da tanımlanmakta ve aktif kentlilik bilincine sahip, eşit ortak niteliğinde vatandaşlara ulaşılması gerekliliği üzerinde durulmaktadır.

Tüm bu gelişmeler olurken planlamanın kapsamlı (comprehensive) bir anlayışla, planlama kurumlarının da bu anlayışın uygulayıcısı olacak biçimde

kurgulanması baştan başarısızlığın satın alınması anlamına gelmektedir. Çünkü bütünlük kuramı temelden sarsılmış görünmektedir. Bütünlük anlayışını sarsan 3 temel neden olduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, neo-kantist anlayışlı, estetik temelli bir bütünlük tanımı kendi içerisinde çözülmüştür. İkinci olarak, bütüncül planlama için gerekli olan total denetim anlayışı, özel mülkiyetle uyumsuzluğu nedeniyle hayata geçemez bir nitelikte tanımlanmaya başlanmıştır ve üçüncü olarak çok hızlı yaşanan bilimsel-teknolojik değişim ve dönüşüm ile yerel-tacit nitelikli bilgiler uzun erimli, kesin nitelikli tahmin ve planlama çabalarının sorgulanmasına yol açmıştır.

Diğer taraftan, bu hızlı değişim ve dönüşüm, refah devletinin yapmakla yükümlü olduğu temel sosyal hak ve hizmetler ile sorumlulukların da etkinliğini ve sayısını etkilemektedir. Üretim kapasitesi ve verimliliğin görece üst düzeye yükselmesine karşın, üretimden yeterince artı ürün elde edilerek dezavantajlı gruplara ve sosyal refah devleti gereksinimlerine kanalize edilememesinin altında, hızlı değişim ve yenilenmeye ayak uydurabilmek amaçlı ar-ge giderlerinin üst düzeye çıkması ve hızlı teknolojik gelişme sonucu yatırımların yenilenmesi gereksinimin çok sık ve çok üst düzey harcamalarla olanaklı olabilmesi yatmaktadır. Bu nedenle durağan nitelikli, esneklik düzeyi düşük işletme ve kurumlar başarısız olmaktadır.

Tüm bu süreçler, kendi içerisinde mülkiyet ve haklar düzeninin yeniden tasarlanmasında bazı önemli ipuçları sunarken, gelineen noktadaki bu değerlendirmelerin bazısının değişmesi ise, mülkiyet düzeninin değişmesine neden-sonuç ilişkisi içerisinde bağlı görünmektedir. Bu bakımdan, bu süreçlerden yeni mülkiyet düzeninin oluşması anlamında vazgeçilmez olanlar öncelikle şöyle sıralanmaktadır:

1. Toplumsal bir işbirliği ve işbölümü için öncelikle, aktif kentlilik bilincine (yurttaş bilinci) sahip, eşit ortak niteliğindeki vatandaş-kentliye (citizen) ulaşmak, kamusal alanda bununla uyumlu işbölümü ve kamu yararını odağına alan bir yönetim modeli ve kentli hakları kurgulamak,
2. Toplumsal işbölümü ve iyi toplum-iyi insan hedefine ulaşılabilmesi anlamında yatay ilişkiler ve iletişimsel rasyonalite üzerine biçimlenecek, kolektif kimlik-eylemlilik,

içselleştirme-sahiplenme yeterlilik ve birikimlerine sahip bir toplum ve bu toplumun temel aracı olarak müzakereci bir oydaşma süreci tanımlamak,

3. Yerel-tacit bilgi ve değişimleri, çeşitliliği göz önüne alabilecek bir esneklikte kurgulanmış ve kentli haklarını ve kente ilişkin birlikte üretilen dışsallık-birikimleri, tüm kentlilerin pay alabileceği bir biçimde örgütleyip değerlendirecek bir yerel devlet oluşturmak,

4. Mülkiyeti-sahipliliği; dayanışma hakları kapsamında birlikte üretilen dışsallıklar sonucu değer kazanan yerlerin rantının, kentsel anlamda değerlendirilebilmesine, dezavantajlı grup ve insanların kendilerini yeniden üretmelerine olanak sağlayacak bir nitelik katacak örgütlenme modeli tasarlamak,

5. Meşruiyetini toplumsal işbölümü-işbirliği ve oydaşmadan alacak bir kurgu içinde, mülkiyeti hakla birlikte ödev ve sorumluluklar da getiren dayanışma hakkı olarak kurumsallaştıracak, karşılıklı (reciprocal), denetleyebileceğinden fazlasını kontrol etme talebinde bulunmayacak, gücünün farkında ancak etkin bir denetim ve özdenetim mekanizması yaratmak,

bu genellikler üzerinden, Osmanlı toprak yönetim sisteminden çıkarılan bazı sonuç ve değerlendirmelerin birlikte yorumlanması gerektiği düşünülmektedir. Buradan, Osmanlı mülkiyet sisteminin bugün uygulanamayacak bazı öğelerinin ayıklanması ve yukarıda vurgulanan günümüze ait vazgeçilmez nitelikli insan-toplum, bilgi ve örgütlenme-yönetim modellerinin Osmanlı mülkiyet sistemi ile bir sentezine ulaşılmaya çalışılacaktır.

### **Osmanlı Mülkiyet Deseni, Modern Toplum Yapısına Uyarlanabilir Mi?**

Haklar sistemi üzerinde yenilikler yapan bir planlama sürecinin tanımlanabilmesi amacıyla Osmanlı toprak-devlet yönetim sistemine ilişkin bir analogi yapıldığında; planlamayı, içsel koşullara müdahale edebilecek bir yapıya evriltmek olanaklı olabilecektir. Dünya konjonktürünün geldiği noktada, planlama; haklar düzeninin tasarlanması bağlamında örgütlenabilir. Ancak bu yeni örgütlenmenin günümüz koşullarından daha geriye gidecek bir demokrasi modeliyle gerçekleştirilemeyeceği açıktır.

Bu bakımdan Osmanlı modelinin, oydışmayı içeren, meşruiyeti önemseyen, mülkiyeti toplumsal işbölümü unsuru olarak kurgulayan ve gücü ölçüsünde denetlemeye tasarlayan, self determinasyona dayalı, başarılı yapılanması örnek alınacaktır. Zaten, günümüz demokrasilerinin mülkiyet dışındaki diğer özellikleri geliştirerek yada evriltilerek, sürekli bir devinim içinde kullanmaya çalıştığı gözlenmektedir. Ancak, mülkiyet kurumu ise değişmez olarak kabul edilmektedir. Oysa, esas toplumsal işbölümünü hakça kılmak, adaleti oluşturabilmek ve meşruiyet kazanabilmek anlamında değiştirilmesi-yada gereken sistem mülkiyet kurumu olmalıdır. Bu anlamda, Osmanlı toprak sisteminin yapılanması kullanılabilir. Tımar sistemi ve öşür; bir çeşit toplumsal işbirliği tanımlayan, yatay iletişime ve oydışmaya açık, karşılıklı denetim sistemleri işletebilen nitelikleriyle, çağdaş sisteme uyarlığı özellikle incelenmesi gereken yapılar olarak ortaya çıkmaktadır.

Ancak, Osmanlı modelinin de günümüz insan hakları ve demokrasi kuramlarının ulaştığı noktalar açısından geri dönülemez bazı teokratik, teolojik özelliklerinin de, mevcut özgürlükler ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Aksi halde, Osmanlı modelinin uygulanabilmesi için; rejimin Cumhuriyet, modelin demokrasi ve meşruiyetin de insan hakları temelli olamayacağı açıktır.

Öyleyse, bu yeni haklar düzeni tasarlama sürecinin temel çıkışı olarak ifade edilen;

1. Kamu yararını odağına alan bir yönetim modeli bağlamında, kentli hakları içeriğine oturacak, yatay ilişkiler ile iletişimsel rasyonaliteyi kurgulayacak bir insan ve demokrasi modeli,
2. Birlikte üretilen dışsallık-birikimleri, tüm kentlilerin pay alabileceği bir biçimde örgütleyip değerlendirecek bir yerel devlet,
3. Üretilen dışsallıklar sonucu değer kazanan yerlerin rantının, dezavantajlı grup ve insanların kendilerini yeniden üretmelerine olanak sağlayacak bir örgütlenme modeli,
4. Aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı örgütlenme modellerini birlikte işletilebilecek,

karşılıklı (reciprocal), denetleyebileceğinden fazlasını kontrol etme talebinde bulunmayacak, gücünün farkında ancak etkin bir denetim ve özdenetim mekanizması,

5. Meşruiyetini toplumsal işbölümü-işbirliği ve oydışmadan alacak, mülkiyeti kentli hakları içerisinde, dayanışma hakkı olarak kurumsallaştıracak bir insan hakları sistemi,

oluşturulması gibi temel stratejik seçmeler, Osmanlı toprak yönetimi ve mülkiyet anlayışı analogisiyle nasıl bir araya getirilebilecektir? Bu soruya yanıt verebilmek için, geldiğimiz noktada geri dönülemez nitelikli değerler olarak oydışılan insan hakları ve temel özgürlüklerin ortaya koyulması gerekmektedir. Demokrasi konusunda erişilen nokta, bir çok açıdan eleştirilmekle birlikte, geri dönülmesi düşünülemez bir kazanımdır. Ancak, gelişme süreci içerisinde evrilen ve kendisini yenileyen demokrasi kuramının; müzakereci ve bir toplumsal oydışmayı esas alan yapısının da, bu yazıda sözü edilen Osmanlı mülkiyet dokusu ile uyumlu yanları olduğu ortaya koyulmuştur. Öyleyse, müzakereci, oydışmayı odağına alan ve meşruiyetini de bu oydışma ortamından alan demokrasi içerisinde, mülkiyet haklarının evrimi de olanaklı olabilecektir. Bu bağlamda, Osmanlı modelindeki meşruiyet kaygılarının da benzer temellere oturuyor oluşu ile, son dönemde gelişen ve önemi artan kentli haklarının mülkiyet hakkını içerebilecek açılımlara sahip oluşu önemli dayanak noktaları olarak kabul edilebilir.

Ayrıca, bireylerin aktif kentli-bilinçli yurttaş düzeyinde, eylem etkileşimli bir yapı içerisinde, “iyi toplum” ulaşılması gereken temel hedeflerden biri olarak önem kazanmıştır. Bu yapıda önem kazanan yerel yönetimlerin de Osmanlı modelinde, self determinasyon hakkına sahip birimler olarak öne çıktığı görülmektedir. Son dönemde yükselen, yerel çeşitliliğin kullanılabilmesi ve kentsel dışsallıkların-birikimlerin yerelde kullanılabilmesi anlayışı da (Growth Machine Logan, Molotoch, 1987), mülkiyetin dayanışma hakkı içerisinde değerlendirilebilmesi noktasıyla örtüşmektedir. Ancak mülkiyetin yerel dengelerin sağlanması anlamında değerlendirilebilmesi çok da kolay değildir. Bu süreci tek başına yerel devletin çözümleyebilmesi pek olanaklı görünmemektedir.

Bu süreçte evrilen insan modeline koşut olarak önem kazanan sivil inisiyatiflerin ve sivil toplum örgütlerinin kullanılması düşünülebilir.

Bu bağlamda planlamayı; dışsallıkların yönetimine indirgenmekten içsel süreçlere de müdahale edebileceği bir noktaya götürecek temel araçlar nasıl biçimlenecektir? Bu anlamda Osmanlı modelinde temel vurgulardan olan; savunma amaçlı kaygılar, mutlak otorite ve teolojik vurguların temel alınamayacağı açıktır. Bunun yerine; küresel ekonomik sistemle uyum, ilişki ağları, çok hızlı teknolojik gelişme gibi değerler önem kazanmakta bu yazıda da bu değerlerden geri dönüş önerilmemektedir. Bunun yerine, verili değer ve vazgeçilmez kabul olarak ortaya koyulan, ancak bireyi devlete karşı koruma masumiyetinden sıyrılan ve yeniden ele alınması gerektiği saptanan bireysel mülkiyetin yukarıda vurgulanan, çağdaş değerler ile birlikte yorumlanabilirliği üzerinde düşünülmesi gerekmektedir.

### **PLANLAMA, HAKLAR ÜZERİNDE YENİLİKLER YAPAN BİR SÜRECİ TASARLAYABİLİR Mİ?**

Haklar sisteminin, mülkiyet kurumunun değişimine paralel nasıl bir yapısal değişiklik yaşayabileceği ortaya koyulmaya çalışıldı. Toplumsal işbölümü, demokrasi, insan modeli ve rejim açılarından da önemli girdileri olan böylesi bir değişiklik, bu yazı bağlamında bazı vazgeçilmezlikler bağlamında ele alınmıştır. Diğer taraftan, mülkiyet kurumundaki bir değişiklik, bireysel anlamda sahip olunan (en azından toplumun varlıklı kesimi için) bazı özgürlükleri yeniden biçimlendirerek sınırlandıracaktır. Ancak bu önemli ve güç değişimin; demokrasi kuramı bağlamında, iyi toplum içerisinde, oydaşmayı odağına alan bir sistemde mülkiyet hakkının dayanışma hakkı olarak yorumlanmasına olanak sağlayacak değişikliklerle olanaklı olabileceği düşünülmektedir. En azından, mülkiyet hakkının kentli hakları içerisinde değerlendirilmesiyle bu arayışa başlanması gerekmektedir.

Diğer taraftan, demokrasi kuramında ulaşılan müzakereci yapı ve gereklilikleri uyarınca oluşturulması hedeflenen toplumsal oydaşma ve işbirliğinin de zedelenmemesi gerektiği açıktır.

Bu yazı kapsamındaki Osmanlı analojisi ve önerilerin de, anılan oydaşma ve müzakere süreçlerini dışlamadığı düşünülmektedir. Ayrıca, aktif kentli-bilinçli yurttaş oluşumunun büyük önem kazandığı bu süreçte, devlet aygıtı ve yönetim modelinin de kendi içerisinde ve birbirleri ile değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu anlamda; müzakereci bir demokrasiye ve yönetim anlayışına geçilmesi, bir yandan devlet aygıtını yeniden tartışmaya açmakta, diğer yandan da, bu aygıtın bu güne dek görece daha az önemli parçası olan yerel yönetimlerin önemini yepyeni bir paradigma bağlamında artırmaktadır. Sosyal ilişkilerin eşitsiz gelişmesinden dolayı, bir yandan farklı yerlerde farklı politikalara gereksinim varken, diğer yandan da bu farklı politikaları formüle edip uygulayabilecek yerel devlet kurumlarına gereksinim ortaya çıkmaktadır. Yerel devlet kurumlarının kökeninde, yerel sosyal ilişkilerin heterojenliği ve bu heterojenlikle başa çıkmada merkezi yönetimlerin zorlanması vardır. Ancak, yerel devletin gelişimi iki uçlu bir bıçaktır. Çünkü yerel gruplar bu oluşumu kendi çıkarlarına, bir çok durumda, merkezi düzeyde güçlü çıkarlarla çatışan bir biçimde savunmak için kullanabilirler (Duncan v.d., 1988). Böylece, yerel devlet bir yandan "ulusal" bütünlüğün kurulmasını sağlarken, diğer yandan, yerel güçlerin temsilcisi olarak, yerel düzeyde görece özerk bir yapının oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır (Şengül, 2000).

Bu karmaşık yapı içerisinde, mülkiyet kurumunun yeniden örgütlenmesi bağlamında yerel devletin çok stratejik bir konumu bulunmaktadır. Ancak yerel devletin öneminin artışı hazırlayan şartların yerel devlet içerisinde de işlerlik kazanması önemli bir gerekliliktir. Bu nedenle, yoğun teknolojik gelişmelerle bağıntılı olarak, total kontrol süreci çözülmüş, bütünlük arayışları sarsılmıştır. Bu yapıda, yerellikleri-çeşitliliği, anlık durum ve kararları önemseyen, uzun erimli vizyonlar bağlamında, müzakereci süreçler ve karşılıklı denetim mekanizmaları kapsamında karar üreten bir planlama paradigması önem kazanmaktadır.

Buradan çıkararak, bireysel mülkiyetin; birinci kuşak hakları içerisindeki içeriğiyle mutlak mülkiyet olarak değerlendirilmesi yerine, bağlı bir nitelikte üçüncü kuşak hakları olarak tanımlan-

**Ancak, Osmanlı modelinin de günümüz insan hakları ve demokrasi kuramlarının ulaştığı noktalar açısından geri dönülemez bazı teokratik, teolojik özelliklerinin de, mevcut özgürlükler ile uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.**

**Eğer, bireysel mülkiyet bağıl niteliğiyle kentli hakkı olarak ele alınabilir ve kentsel yerler-değerler üzerinden elde edilen rant, yerel devlet eşgüdümünde sivil toplum üzerinden, dezavantajlı grupların hizmetine sunulabilirse, Osmanlı modelindeki mülkiyet üzerinden toplumsal işbirliği sağlanmasında yönündeki örgütlenmenin bir benzeri oluşturulabilir.**

**PLANLAMA  
2004/2**

ması kaçınılmaz bir gereklilik olarak yorumlanmaktadır. Kentin tümünün birlikte ürettiği birikimlerin ve bu dışsallıkların sonucunda değer kazanan mülkiyetlere ait rantın, yalnız sahiplerince kullanılması bu kavramsal içerikle olanaklı değildir. Oysa hakça olan; tüm kentlilerin birer birer üretimlerinden kaynaklanan kente ait değerler üzerinde, tüm kentlilerin bir payı olduğunu kabul etmektir. Bu kabul edildiğinde ise, bu değeri üreten tüm kentlilerin, temel insan hakları bağlamında minimum yaşam koşullarına erişmesine olanaklı olabilir. Bu öneri Osmanlı tımar sistemindeki gelir dağılımına benzer bir yapı sunmaktadır. Günümüz koşullarında üretim aracının yalnız toprak ve üretim biçiminin yalnız tarım olmadığı göz önüne alınırsa, bu modelin tüm mülkiyet kurumuna genişletilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tımarlı sipahiler yerine devlet kurumlarının vergi toplayacağı ve bunu genel, merkezi işlevler için kullanacağı açıktır. Ancak özellikle yerel ölçekte üretilen değerlerin yerel ölçekte minimum hakça koşullara erişilmesi anlamında kullanılması için merkezi yönetimin yetersiz kaldığı da bilinmektedir.

Öte yandan, refah devleti anlayışının devletin küçülmesi bağlamında çözüldüğü ve işlevlerini özel sektöre devretme eğilimine girdiği bilinmektedir. Bu durum ortada iken, kendi üzerine düşenleri yapamayan bir devlet yönetiminin mülkiyet üzerinde oluşacak artık değerlerin yeniden dağıtımın düzenlenmesi ne kadar olanaklıdır? Burada devletin, mülkiyet kavramının içeriğinin haklarla birlikte önemli sorumluluklar da yükleyen dayanışma hakkı olarak yorumlanmasına yönelik düzenlemeleri yapması gerektiği kabul edilmektedir. Hatta bu kabullerin ulusüstü bir ortamda, insan hakları içeriği içerisinde yer bulmasına olanak sağlayacak yapısal değişikliklerin de araştırılacağı düşünülmektedir. Bu kabullerden çıkararak öncelikle “Kentli Hakları”nın tanımlanması ve uluslararası kabul görmesi sağlanmalıdır.

Kentli hakları içerisine; “Kente uygun, yeterli çalışma olanaklarına sahip olma ve kentin ekonomik gelişmesinden insan hakları bağlamında minimum yaşam koşullarına erişecek biçimde yararlanma” hakkı net bir biçimde koyulmalıdır. Bu genel çerçeve üzerinden bireysel mülkiyet

üzerinde tüm kentlilerin sahibi olduğu kente ait değerlerden bir pay olduğu kabul edilecek ve bireysel mülkiyet bağıl bir nitelikte ele alınabilecektir (Osmanlıdaki Öşürden esinlenerek). Bu durumda zaten vergisini ödediğini düşünen mülk sahibinin, kentsel müzakere ortamında dezavantajlı gruplar ve devletle (merkezi ve yerel) oydaşması gerekecektir. Bu bağlamda eşgüdümü sağlama görevini en üst ölçekte merkezi devlet, alt ölçekte de, yerel devlet sağlayacaktır. Ancak, bulunduğumuz noktada tüm sürecin devlet tarafından yönlendirilemeyeceği anlaşılmış, benzer biçimde sadece bireyler üzerinden bir denetim ve yönetim mekanizması oluşturulamayacağı da ortaya koyulmuştur.

Bu bakımdan, yerel devlet-otoritenin güçlendiği, buna paralel olarak sivil toplumun yükseldiği bir süreçte, sivil toplum ve sivil inisiyatifte de önemli ödevler düşmektedir. Bu noktada, dezavantajlı-yoksun grup ve insanların temel yaşam koşullarına-insan haklarına kavuşması, eğitilip, yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması anlamında, gönüllü kuruluşlarının sivil toplum örgütlerinin öteden beri bazı etkinlikler yürüttüğü, görevler yüklendiği de bilinmektedir. Eğer, bireysel mülkiyet bağıl niteliğiyle kentli hakkı olarak ele alınabilir ve kentsel yerler-değerler üzerinden elde edilen rant, yerel devlet eşgüdümünde sivil toplum üzerinden, dezavantajlı grupların hizmetine sunulabilirse, Osmanlı modelindeki mülkiyet üzerinden toplumsal işbirliği sağlanması yönündeki örgütlenmenin bir benzeri oluşturulabilir. Bu yapı ile, demokrasi modelinden geri dönülmeyeceği gibi, gelinen noktada yükselen değerler yaşam bulabilecektir. Öte yandan içsel koşullara müdahale anlamına gelen bu sürecin tasarlanmasını, doğası gereği planlamanın yüklenebileceği söylenebilir. Planlamanın elindeki en temel araç ise; yurttaş bilinci, iyi toplum, oydaşma ve kentli hakları içerisinde yorumlanacak mülkiyet kurumdur.

Burada önemli olan sivil toplumun devletin bir parçası haline getirilmesinden sakınmak olmalıdır. Bu çok önemli ve çok güç bir durumdur. Çünkü sivil toplum örgütleri bir yandan da denetim görevi görmektedir. Bu nedenle devlete bağımlı hale gelmeleri, gerekli denetim işlevinin görülmemesi anlamına da gelmektedir. Diğer taraftan,

eğer sivil toplum örgütlülüğü, mülkiyet üzerindeki artığı devlet elinden pay olarak alırsa, bağımsızlığını ve özgüllüğünü yitirecektir. O yüzden, bireysel mülkiyetteki rant üzerinden alınacak payın, kamusal alanda bir odaya sürecinde “iyi toplum” içerisinde çözülmesini sağlayacak örgütlenme sistemi tasarlanmalıdır. Bu sürecin eşgüdümünü yerel devlet, sürecin kurgulanıp yönetilmesini ve yeniden dağıtım işlemini ise planlama görecekler. Bu durumda planıcı da, bu müzakere ve mülkiyet üzerinden oluşacak artık değerini yeniden dağıtılmasında süreç yöneticisi-kolaylaştırıcı-uzlaştırıcı ve “organik aydın” olarak işlev yüklenir.

## SON VERİRKEN

Planlama bu yeni haklar düzeninin tasarlanmasında stratejik bir konumdadır. Bir yandan içsel koşullara müdahale eden planlama, diğer yandan mülkiyet düzeni üzerinden toplumsal işbirliği-işbölümü sisteminin işleticisi-çözümleyicisi görevini yüklenir. Bu yeniden dağıtım düzeninde, Osmanlı modelinin ulemasının yüklendiği “organik aydın” işlevini, odaya sürecinin kolaylaştırıcısı nosyonu ile de birleştirecek planıcı; yerel devlet, sivil toplum, aktif kentli-yurttaş bilinci, kolektif kimlik-eylemlilik, içselleştirme anahtar sözcükleri bağlamında, mülkiyet üzerindeki artık değerini yeniden dağıtılmasını başarabilir. Eğer bireysel mülkiyet, kentli hakları bağlamında dayanışma hakları içerisinde değerlendirilebilirse, bağıl mülkiyet üzerinde kentin dışsallıkları-birikimi ile üretilen artık değer, yine kent ve kentli için kullanılabilir. Bu hem, tüm kentlilerin /minimum yaşam koşulları-insan haklarına sahip olmasını sağlayacak, hem kenti bir büyüme makinesi yaklaşımı içerisinde küresel ilişki ağları içerisinde öne çıkaracak, hem de toplumsal yapıyı, karşılıklı bir denetim mekanizması içerisinde eylem etkileşimli ve müzakere sürecine açık bir işbirliği sağlamaya yöneltecektir.

Bu yazı; yukarıda vurgulanan değerlendirme ve analogiler üzerinden, planlamanın dışsallıkların yönetilmesi bağlamından kurtulmayı tartışmaya başlaması anlamında yeni bir açılım yaratır, kanıksanmış mülkiyet düzeninin günümüz koşulları bağlamında sorgulanmasını sağlayabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

## KAYNAKÇA

*Duncan, S. v.d, 1988, Policy Variation In Local State: Uneven Development and Local Social Relations, International Journal of Urban and Regional Research, V.12.*

*Giddens, A., 1995. The Constitution of Society, Outline of The Theory of Structuration Polity Press, Cambridge.*

*Gramsci, A., 1980, Selections from The Prison Notebooks, (Hoare ve Smith-ed.) New York, International Publishers.*

*İnalçık, H., 1977, Centralization and Decentralization In Ottoman Administration, T.Naff ve R. Owen (ed.), Studies in Eighteenth Century Islamic History, Carbondale, University of Southern Illinois Press.*

*İnalçık, H., 1998, Çiftliklerin Doğuşu:Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar, Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım içinde, (Keyder ve Tabak-ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*

*İslamoğlu, H., ve Keyder Ç., 1977, Agenda for Ottoman History, Rewiew I, 1, Yaz sayısı.*

*İslamoğlu, H., 1998, Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?, Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım içinde, (Keyder ve Tabak-ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*

*Keyder, Ç., 1998, 16. Yüzyıl Anadolu’sunda Köylüler, Ticarileşme ve Devlet İktidarının Meşrulaştırılması, Osmanlı Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım içinde, (Keyder ve Tabak-ed.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.*

*Logan, J. R., ve Molotch, H. L., 1987, Urban Fortunes: The Political Economy of Place, University of California Press. Berkeley-Los Angeles.*

*Şengül, H., Tarık, 2000, Devlet ve Kent Mekanı, İktisat Dergisi, Ağustos-2000.*

*Tekeli, İlhan, 2001, Modernite Açılırken Kent Planlaması, İmge Kitabevi, Ankara.*

*Tekeli, İlhan, 2002, Türkiye Kent Planlamasının Yeniden Kurumsallaşmasını Düzenlerken Düşünmesi Gerekenler Üzerine, Planlama Dergisi, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Ankara.*